

MĄSTYMAS TOTALUMO GRIUVĖSIUOSE

2006 metai buvo skirti Lietuvoje gimusio filosofo Emmanuelio Levino gimimo šimtosioms metinėms paminėti. Ta proga įvairūs renginiai – konferencijos, seminarai, kultūriniai paminėjimai – vyko daugiau nei dvylikoje pasaulio šalių. Viena iš konferencijų, įtrauktų į pasaulio renginių ciklą *Šimtmetis su Levinu*, vyko ir Lietuvoje. Ji surengta Vilniaus universiteto Religijos studijų ir tyrimo centro drauge su Kaucho technologijos universitetu.

Rita Šerpytė, Vilniaus universitete atidarydama konferenciją *Šimtmetis su Levinu: Totalumo griuvėsiuose*, kvietė tyrinėtojus apmąstyti Levino filosofinį palikimą, etinius, filosofinius ir religinius aspektus, fenomenologiją bei judėjiškąjį mąstytojo minties paveldą.

2006 metų balandžio 3–6 dienomis vykusio konferencija išsiskyrė nagrinėjamų temų problematikos įvairiapusiškumu ir pranešėjų gausa: dalyvavo filosofai iš šešių Lietuvos mokslo institucijų bei daugiau nei penkiolikai užsienio universitetų atstovaujantys mąstytojai, kaip antai Levino tekstų vertėjai iš prancūzų į anglų kalbą Alphonso Lingis ir Richardas Cohenas, fenomenologai Bernhardas Waldenfelsas ir Algis Mickūnas, lietuviškai su Levinu bendravęs ir jo lietuvišką tekstą atradęs Andrius Valevičius, Levino žydiškosios minties tyrinėtojai Davidas Banonas, Shmuelis Wygoda ir kt. Konferencijoje lankėsi ir Levino šeimos nariai – duktė bei anūakai.

Pagrindiniai Levino filosofijos svarstymai sukosi aptariant Vakarų filosofijos ir judėjiš-

kosios minties įtampą, permažstant Levino santykį su fenomenologija, persvarstant etikos galimybę prievartiniame kontekste.

Pirmojoje sesijoje *Krizės mąstymas ir mąstytojo krizė* nuolat buvo keliamas klausimas – Levinas yra vakarietiškas ar žydų mąstytojas? **Davidas Pattersono** iš Memfio universiteto išvalgomis, nors Levinas nuolat įrašomas į fenomenologinį, ontologinį, postmodernų kontekstą, jis visų pirma yra žydų mąstytojas. Išliekant judaizmo įtakoje, teigė pranešėjas, neįmanoma būti artimam realybę iki ženklų redukuojančiam postmodernizmui bei Vakarų ontologinei filosofijai, Aš pastatančiai į visa ko centrą. Toks mąstymas lieka aklas veido atžvilgiu ir išlaisvinantis nuo atsakomybės. Tačiau **Davidas Banonas** iš Marco Blocho universiteto pranešime *Levinas mąstantis žydas ar žydų mąstytojas* atkreipė dėmesį į tai, kad pats Levinas kruopščiai skyrė savo, kaip filosofo ir žydų mąstytojo, veiklą. Jį, anot pranešėjo, galima pavadinti filosofuojančiu žydu, tačiau jokiū būdu ne žydų filosofu. Stovėdamas dviejų – filosofinio ir žydiško – kelių sankryžoje ir naudodamasis perėjimu nuo graikiškos tradicijos prie filosofiška permažtos biblinės-talmudinės, Levinas atveria naujus, Kito link vedančius kelius. **Ilya Dvorkino** iš Jeruzalės hebrajų universiteto teigimu, filosofijos grindimas ne savo paties būties faktū, o Kito – tai savotiškas filosofijos apvertimas, ontologinio komplekso, veikusio filosofiją nuo Platono laikų, įveikimas.

Tačiau priešinimasis ontologijai nėra filosofijos atsisakymas, tai veikiau jos apvertimas – passtatymas ne ant ontologinių, o ant etikos kojų, – svarstė pranešėjas.

Lietuvoje Levino filosofijos tyrinėjimai daugiausia krypsta į mąstytojo santykio su Vakarų filosofija bei fenomenologine tradicija analizę, tad neatsitiktinai daug dėmesio skirta būtent šiai temai. Šerpytytė savo pranešime teigė, kad Levinas kalba ne iš Vakarų mąstymo vidaus, o iš jo atžvilgiu išoriškos perspektyvos. Žvelgiant iš vakarietiškos pozicijos, Levinas priklauso epochai, kuri gali būti įvardyta kaip nihilistinė. Vakarų mąstymo nihilizmas steigiasi kaip klasikinė neigimo teorija ir, kaip pažymėjo pranešėja, Levino požiūriu nihilizmo įveikos reikalavimas ir neįmanomybė jį atlikti tėra nostalgijos Vakarų mąstymo struktūros paliudijimas. Levino filosofija reikalauja ne įveikti nihilizmą, o pabėgti iš tokia logika grindžiamo totalizuojančio mąstymo. Etika kaip pirmoji filosofija sugriauna nostalginę struktūrą: nukrypstanta Kito link, Kito kitybė priimama kaip geismo patenkinimo neįmanomumas. Leviniškas Kito kaip *kito* mąstymas nėra įveikęs nihilizmo: tai mąstymas, kuris steigiasi kaip pabėgimas iš paties tokio Vienio nostalgijos valdomo reikalavimo, – teigė Šerpytytė. Vakarų mąstymas – praradęs prasmę ir mąstymo būdu bando ją atgauti, tačiau Levinui prasmė prasideda ne su filosofija. Ji galima iš Kito perspektyvos.

Prasmės tematiką toliau plėtojo **Tomas Sodeika** klausdamas, koks gali būti neteorinis prasmės šaltinis. *Teorinė* sąmonė nepajėgi atskleisti etiniame santykiyje glūdinčios prasmės. Levinas, pranešėjo teigimu, siūlo taktilines metaforas, žyminčias apytikslį, nepatikimą santykį su prasme. Kalbėdamas apie lytėjimą Levinas turi omenyje *neteorinę* gyvos juslinės patirties sklaidą, kai matome ir girdime taip, tarsi liestume. Toks lytėjimas turėtų gražinti jus-

liškai suvokiamai tikrovei jos savaiminę, teksto „nemedijuotą“ prasmę. Matyt, būtent todėl, anot Sodeikos, Levinas pabrėžia, kad prisilietimas yra etinis komunikacijos įvykis. Glamonė yra išskirtinis taktilinės patirties modusas, kuris galėtų būti laikomas atitikmeniu to, kas pagal „vizualumo“ paradigimą plėtojamoje teorijoje yra „evidencija“.

Dalius Jonkus pranešime *Miego ir mirties paralelės Levino filosofijoje* darė prielaidą, kad Levinas pakeičia tradicinės filosofijos nuostatą, jog tik būdravimas yra sąmoningas patyrimas, o miegas yra to sąmoningumo paneigimas. Levino filosofijoje miegas pasirodo kaip nereflektyvi patirtis, kuri yra reflektyvios patirties sąlyga. Jonkaus teigimu, Levinas apie pabudimą kalba kaip apie fenomenologinės redukcijos metaforą: perėjimą iš anonimiškos patirties savaime suprantamumo į asmenišką patirties akivaizdumą. Atsikartojančia struktūra, pasak pranešėjo, išryškėja pačios sąmonės gyvavimo struktūra: sąmonė galima tik kaip pertrūkis, atkūrimas, išsiskyrimas, Kito įsiveržimas. Miegas, kaip ir mirtis, nėra iki galo aktualizuojamas sąmonėje, bet lieka joje kaip nesąmoningumo šešėlis, kaip Kito, negu yra, galimybė.

Tai, kad Levino filosofija iškilo iš fenomenologijos ir drauge konfrontacijos su ja, pažymėjo ir **Alexei Chernyakovas** iš Sankt Peterburgo religijos ir filosofijos aukštosios mokyklos. Levino ontologijos ir metafizikos priešpriešoje fenomenologija atsiduria ontologijos pusėje, ji yra ontologija, o tai, anot leviniškos diagnozės, totalumo ir To paties filosofija. Anot pranešėjo, Levinas siekia įveikti sąmonės totalumą iš pačios sąmonės vidaus. Jis neneigia, kad sąmonė – pasaulio pasirodymo galimybė, tačiau tvirtina, kad ši sąlyga jau pati yra sąlygota. Maža to – sąmonė gali mąstyti šį sąlygotumą, sugrįždama prie pirminių Kito, į mane nepanašaus ir svetimo, patyrimo sąlygų.

Santykio pirmenybė tampa metodine nuostata, Levino ir dialogo filosofiją išskiriančia iš kitų postmetafizinių filosofijos krypčių. **Min-tautas Gutauskas** savo pranešime atkreipė dėmesį į Levino santykio su dialogo filosofija, kaip ir su fenomenologija, nevienareikšmiškumą. Dialogas, liekantis uždarytas suvokiančiojo sąmonės imanencijoje, redukuojamas į bendros prasmės imanenciją. Tačiau leviniškas dialogas – tai santykis su kitu kaip ankstesnis už pažinimą dialogas. Apmąstant dialogą atspirties tašku tampa sakymo veiksmas. Svarbiausias yra pats sakymas kaip ryšys tarp besikalbančiųjų, savaimė turintis prasmę ir netematizuojamas komunikacijos rezultatyvumu.

Fenomenologinį Kito veido nusakymą filosofas **Alphonso Lingis** iš Pensilvanijos valstybinio universiteto įvardijo kaip vieną originaliausių ir svarbiausių indėlių į XX amžiaus kontinentinę filosofiją. Levino fenomenologinė analizė parodo, kad etinis imperatyvas aptinkamas empirinėje patirtyje, konkrečiame veidas į veidą susitikime, o ne prote, ne universalioje maksimoje. Taigi Levino fenomenologija, anot pranešėjo, atsispirinama nuo huserliškosios fenomenologijos, žengia toliau. Dar toliau žengia pats Lingis, praplėsdamas leviniškąją tiek begalybės, tiek totalybės sampratą. Jo analizė kliudo atsakomybės, Dievo, veido, Kito besąlyginio pirmumo ir pažeidžiamumo temas. Išvysti Kito pažeidžiamumą ir mirtingumą – tolygu pamatyti, ko Kitas reikalauja iš manęs. Tačiau ar tai, kad Kitas atpažįstamas kaip pažeidžiamas ir mirtingas, nėra fundamentali klaida, ar šiuolaikinė filosofija netęsia senos klaidos, mirtingumą ir baigtinumą paversdama žmogaus egzistencijos esme, – abejojo Lingis. Levino filosofija, anot pranešėjo, liudija, kad susitikimas su veidu taip pat yra susitikimas su gėriu, ir apibrėžia, kas yra gerumas: tai, kas daro mane gerą. Prieš Kitą aš esu turtingas, visada turiu ką pasiūlyti, ką

duoti. Aš nustembu rasdamas savyje tai, ko net nemaniau turįs. Net jei mano galimybės ir yra ribotos, aš esu tas, kuris esu čia ir galiu atsiliepti.

Atsakomybės samprata yra viena iš esminių Levino filosofijoje. Atsakomybė, kurios negaliu išvengti ir kurios visados turiu daugiau nei Kitas. Jos sąsajas su atleidimu plėtojo **Hannochas Ben Pazis** iš Bar-Ilano universiteto pranešime *Anapus atleidimo ir atleidimo neįmanomybė*. Pranešėjas atkreipė dėmesį, kad žydiškojo mąstymo tradicijoje esti dvi skirtingos nuostatos atleidimo atžvilgiu: viena grindžiama vienio samprata, kita – unikalumo. Remiantis vienio samprata, atleidimas sąmonėje įmanomas, nes visi žmogaus veiksmai vyksta pagal numatytą schemą, kiekviena kaltė turi savo vietą bendrame kontekste. Antruoju atveju atleidimas yra unikalus įvykis Dievo akiwaizdoje ir unikalus žmogaus poelgis unikalaus žmogaus atžvilgiu. Pazi teigimu, Levinas atstovauja būtent šiai pozicijai. Atleidimas, būdamas glaudžiai susijęs su kalte, šiuo atveju išskyla ir kaip atsakomybė už praeitį ateities perspektyvoje. Anot Levino, – kaip teigė pranešėjas, – čia atleidimas tampa neįmanomas, nes atleisti gali tik patys nukentėjusieji. Mes privalome įgyvendinti teisingumą, tačiau atleisti neprivalome ir teisingumas nėra atleidimo veiksmas. Teisingumo problematiką tęsė **Bernhardas Waldenfelsas** iš Rūro universiteto. Jis atkreipė dėmesį, kad teisingumas esti pagrindinė sąvoka tiek graikų, tiek žydiškoje etikoje. Anot filosofo, Levinas teisingumui suteikia išskirtinę formą, hiperbolės sąvoka sujungdamas į bendrąją gėrį orientuotą socialinę etiką ir etiką, įkvėptą prašymo. Susitinkant su Kitu, atsiranda skirtumas tarp sava ir svetima, o universalumo perspektyvoje pasirodo trečiasis tarpininkas. Levino teigiamas teisingumas išskyla išprovokuodamas subjekto sugrįžimą į visuomenės narius. Du kraštutiniai – *kitas* be *trečio*

ir *trečiasis* be *kito* sukuria įtampą. Jeigu ji išlaidoma – teisingumas realizuojasi kaip ribų peržengimas, lemiantis dvigubą judesį. Tai, viena vertus, nepalyginamo teisingumo šaukimasis, kylantis iš Aš–Tu santykio, o kita vertus – teisingumas kaip bendrasis gėris. Pasak Waldenfelso, šią įtampą pajėgios panaikinti tik tam tikros institucijos, galinčios užtikrinti atsakymų *kitam* ilgalaikį poveikį ir jungiančios visuomenę.

Prievartos, kaltės ir atsakomybės apmąstymams buvo skirta ir antrosios konferencijos dienos popietė. Anot **Aušros Pažeraitės**, Levinas išliko priešiškas patirtos kančios eksponavimui, nors ir neneigė būtinybės kalbėti, kad kalbėjimas būtų liudijimas. Tai ne kaltų ieškojimo diskursas, ne identifikuojantis Blogį kitame kaip to Blogio įsikūnijime, bet kaip diskursas, mąstantis kančią kaip kančią ir atsakomybės prieigas. Svarstydama smurto genezę pranešėja skyrė smurtą, kuris sugražina į gyvenimą, į žmogiškumą, jį priešina smurtui, paneigiančiam bet kokią teisę būti žmogumi ir tolygų neteisybei. Tik pirmuoju atveju galima pateisinti prievartą kaip prievartą prieš blogį. Prievarta, panaikinanti teisę į žmogiškumą ir žmogiškąjį orumą, nekyla iš skausmo. Tai Kita nužmoginantis diskursas, simuliuojantis kančią ir pažeidžiamumą.

Trečiąją konferencijos dieną diskusijos sukosi apie etikos galimybę šiandieniam pasaulyje, svarstant Levino santykį su šiuolaikine kultūra bei religija.

Pažymėdamas, kad pastaraisiais metais tiek kinas įsiterpė į filosofiją, tiek filosofija į kiną, **Nerijus Milerius** teigė, kad tokioje sankirtoje nuolat atsiranda naujų nuostatų. Nors Levinui kinas niekad nebuvo apmąstymų scena ir kino filmai nebuvo lygiaverčiai jo dialogo partneriai, tačiau meno statuso klausimu leviniškoji filosofija nelieka nebyli. Levinas neatmeta vizualiųjų menų prasmės, bet jos ieško tame, kas nėra matoma, kas suardo vaizdinę distanciją –

artume, kurį išreiškia kalba ir taktiliškumas. Lygindamas Levino filosofijos nešamą žinią su Tarkovskio filmais, pranešėjas teigė, kad Tarkovskis, kaip ir Levinas, nuolat juda artumos link. Tačiau Tarkovskiui artumos zona – kino vaizdiniai ir muzika, o kalba reiškia distanciją. Klasikinė filosofija nepajėgi ištrūkti iš nostalginės struktūros: kol mąstome idėjomis ir vaizdiniais, tol esame pasmerkti susigrąžinti totalybę. Tačiau Tarkovskiui vaizdiniai nėra noras sugrąžinti totalumą, o veikiau neredukuojamas ir neįgyvendinamas Kito geismas. Tarkovskis bando išlaikyti kitoniškumą per vizualumo taktilišką. Būtent čia, anot Mileriaus, Levinas ir Tarkovskis susitinka ir išsiskiria.

Kiek kitokiu aspektu į Levino santykį su kinu pažvelgė **Audronė Žukauskaitė** klausdama, ką Levino etinis imperatyvas reiškia dabar, postmoderniame pasaulyje? Ar tai išpareigojimas Kitam, pasyvumas ir sąstingis, ar, priešingai, pasyvios būklės transgresija, sprendimas priimti sprendimą. Lygindama leviniškąją ir lakaniškąją etiką, pranešėja analizavo Larso von Triero filmus atkreipdama dėmesį į jų etinių kontroversiškumą. Filmų herojės priešinasi visuotinai priimtinioms nuostatoms, jos tampa Kito substitutu, įkaitu, tarytum pažodžiui realizuodamos Levino etinį imperatyvą. Kita vertus, neribotas gerumas kreipia elgesio psichanalitinės analizės link. Ar galima interpretuoti Leviną pasiremiant Lacanu, turint omenyje, kad leviniškasis modelis – tai perdėto gerumo aktas, o lakaniškajame subjektas tampa kito valios objektu, – svarstė pranešėja. Prieštaringi filmo pranešimai verčia susimąstyti, kokia etinio veiksmo prasmė ir prigimtis, ar tokie radikalūs poelgiai galimi ne tik meninėje tikrovėje.

Kodėl Levinas vis atsigręžia į Kanto ketvirtąją antinomiją ir kodėl ši antinomija Levinui siejas su asmens tapatumo problema, – savo pranešime klausė **Jūratė Baranova**. Kantas, anot Levino, siekęs įrodyti, kad neįmano-

ma būties susieti su laiko seka. Levino supratimu, laiko sekoje niekas nedingę, viskas yra dabartyje ir šis dabarties momentas įgalina subjekto steigti. Tačiau subjektas lieka įstrigęs šioje dabartyje ir priklausomas pats nuo savęs, neišvengiamai visada grįžtantis į save, o dabartis pasirodo pajungta būčiai. Levino sumanyta subjekto odisėja, anot Baranovos, tai tam tikras Aš bandymas išsigelbėti iš savęs paties, o dėl ryšio su Kitu yra sukuriamas ir laikas.

Algis Mickūnas iš Ohajo universiteto pranešime *Lygia-grečiai* plėtojo Aš ir Kito santykio problematiką. Tik dėl sąryšio su Kitu būtis kaip siaubas gali pasirodyti kaip sąmoningumas ir gėris. Taip savotiškai sugrįžtama prie pirmapradžio Vakarų tradicijos teigimo, kad gėris yra už būties ribų. Vakarų filosofija, būti suprastama kaip visata, pasak Mickūno, nepasiekė grynos transcendencijos. Tačiau leviniškoje filosofijoje ontologiškos visatos ribos pralaužiamos atsirandant begaliniam Kito būties poreikiui. Kitą apmąstant sąryšyje su būtiimi, pati būtis įgauna etišką interpretaciją ir etika yra pirmoji filosofija. Tačiau kaip tas, kuris pasirodo kaip Aš, gali užmegzti ryšius su Kitu, nepaneigdamas jo kitoniškumo? Kitas pačiam yra absoliučiai svetimas. O kaip suprasti absoliutų Kitą, nesupratęs savęs kaip Kitam Kito, – klausė pranešėjas. Kitas mano veido akivaizdoje taip pat turėtų patirti mane kaip jam Kitą. Filosofas siūlė peržengti Levino vienpusiškumą, kuris privilegijuoja Kitą, ir priimti poziciją, kad mes – Aš ir Kitas – esame lygiagretūs.

Priartėti prie Levino etikos per monoteizmo paradokso sampratą siūlė **Richardas Cohenas** iš Šiaurės Karolinos universiteto. Monoteizmo paradoksas – tai transcendencijos įsi-brovimas į imanenciją, transcendencijai neįtraukiant į save imanencijos ir pačiai išliekant imanencijos neįtrauktai. Negana to – monoteizmo paradoksas transcendenciją charakterizuoja kaip tobulybę, o imanenciją – kaip ne-

tobulybę jų nei atskirdamas, nei sutapatindamas. Monoteizmas yra anapus būties ir racionalumo logikos, tačiau tai, kas nėra racionalu, vien todėl nėra iliuziška ar mažiau tikra. Išky-la klausimas ne kaip racionalumas atmeta religiją ar kaip religija atmeta racionalumą, o kaip neįnešama iracionalumo sumaišties. Pasak Coheno, Levinas teigia, kad monoteizmo esmė kaip perviršis nėra nei ontologinė, nei epistemologinė, nei estetinė struktūra. Ji yra etinė ir tik šioje plotmėje galimas Kito pirmumas. Kitais žodžiais, paradoksas pamėgdžioja esminę Levino etikoje sakymo ir to, kas pasakyta, struktūrą.

Iš leviniškosios etikos kaip pirmosios filosofijos perspektyvos buvo pažvelgta į Izaoko aukojimo istoriją. Jamesas Foulconeris iš Brigham Youngo universiteto atkreipė dėmesį, kad nors Levinas filosofinius ir Šventraščio aiškinimo tekstus laikė griežtai atskirtus, jis mums gali padėti suprasti, kodėl šokiruojanti vaiko žmogžudystės istorija yra tokia svarbi keletui religijų. Pranešėjo teigimu, Levino tekstų perskaitymas gali atsakyti į šiuolaikinį klausimą, ar galima bendruomenė be totalumo. Abraomo ir Izaoko istorija parodo bendruomenės, atsirandančios iš sukrėtimo, galimybę. Ši istorija kvestionuoja mūsų tarpusavio santykių supratimą, mūsų savisupratimą, kviečia mus priimti kryptį, priešingą egocentrizmui, savisau-gai, sveikam protui.

Gintautas Mažeikis nurodė į Kierkegaard'o įtaką žydų savimonei bei Levino polemiką su danų mąstytoju. Kierkegaard'o Dievas reikalauja paaukoti tikėjimo paliudijimo vardan, tai atsakymas į įsakymą. Izraelio Dievas įsakė nužudyti sūnų, siekdamas mistinio patikrinimo. Tačiau, Mažeikio teigimu, Levinas mus kreipia į etiškąją plotmę: Abraomas turėjo išlaikyti etinį egzaminą, o ne paklusimo Dievui testą. Abraomas patikrinamas išvydus Izaoko veidą ir nutraukus aukojimą be jokio atskiro Dievo

paliepimo, nes paliepiamas ir tikrasis religingumas spindėjo iš Izaoko akių. Levino požiūriu Kierkegaard'as sustoja ten, kur drama tik prasideda.

Konferencijos pabaigoje kalbėjęs **Andrius Valevičius** iš Šerbruko universiteto pažymėjo, kad Levinas – tai filosofas be jokio paveldo, patyręs žydišką, krikščionišką, rusų rašytojų įtaką, išgyvenęs sukrečiančias ir asmeniškai jį palietusias XX amžiaus dramas. Tai filosofas iš niekur, praradęs paveldą, stovėjęs žmogiškumo praradimo akivaizdoje. Kai nebelieka nieko, į ką būtų galima atsiremti, būtina atrasti savo prasmę. Levino filosofiją Valevičius įvardijo kaip

išgyvenimo filosofiją – praradus viską, lieka tik meilė ir kito žmogaus pripažinimas.

Kaip vieną iš prasmingiausių būdų kalbėti apie Levino filosofiją galima paminėti Mickūno pasakytą ir daugelio konferencijos dalyvių paliudytą ne Levino filosofijos pakartojimą, tačiau intensyvaus dialogo kūrimą, apmąstant ir tęsiant mąstytojo įnašą įvairiausiose plotmėse. Levino filosofija atsiskleidė ne tik kaip teorinių svarstymų laukas, bet ir vieta, kurioje susikerta, naują impulsą įgauna Vakarų filosofija ir žydiškas mąstymas, taip pat kaip filosofija, pateikianti tam tikrą atsakymą, laikyseną ištinkančios katastrofos akivaizdoje.

Jolanta Saldukaiytė